

Архиво Али Паша Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών. Τόμοι Α' (1747-1808), Β' (1809-1817), Γ' (1818-1821). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2007.

Архиво Али Паша Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών. Τόμος Δ' (Εισαγωγή-Ευρετήρια-Γλωσσάρι). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2009.

Архиво Али Паша Συλλογής I. Χώτζη Γενικών Αρχείων του Κράτους και Μουσείου Μπενάκη. Τόμος Ε' (1792-1820). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρη Δημητρόπουλου, Παναγιώτη Μιχαηλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, 2018.

Архивот на легендарниот Али Паша од Тепелен бездруго бил огромен. По неговиот неславен пад, мал дел од него завршил во Истанбул, најверојатно како воен плен, и никогаш не бил прибран во некоја државна институција, ниту повратен од страна на потомците на Али Паша во Анадолија. Како што образложува носителот на проектот Василис Панајотопулос во вториот дел на обемниот увод (том 4), Јоанис Хоџис, „нео-

фанариот“ и колекционер по потекло од Аргирокастро (Gjirokaštër) во јужна Албанија, го откупил овој драгоцен материјал во Константинопол, уживал аматерски во него, веројатно планирал издание на барем некои од документите, но и помешал сосема неповрзани документи во него. Синовите ја распродавале колекцијата во Атина околу 1930, па најголемиот дел бил откупен од страна на Дамианос Кирјазис. Овој конечно ги по-

дарил на Генадиевата библиотека при Американската школа за класични студии во Атина, во чиј архив се чуваат и денес, но еден плик некако завршил во Музејот Бенаки, заедно со библиотеката на Кирјазис. Претходно дел од збирката на Хоџис бил откупен од антиквар, кој го препродал на Општиот државен архив на Грција, каде сè уште се наоѓа. Овој дополнително истражен материјал изнудил уште еден том, петтиот, дури во 2018, како што е соопштено во соодветниот увод. Се разбира, уште поголем дел од првобитниот архив на Али Паша може да постои некаде (во Албанија?).

Документите од Генадиевата библиотека, на број 1469, се издадени во првите три тома, а целиот четврт том е исполнет со разните неопходни помошни средства. Уводот започнува со есеј за ликот и делото на Али Паша Тепеделенли, јасно, не сосема успешен, оти не е подготвен од специјалисти, но сепак доволен за запознавање на читателите со личноста и епохата. Не е корисно да го прикажам детално, ниту да се задржам на поединечни недостатоци. Што се однесува на формата, сметам дека е добро структуриран, но изненадува необичниот дитоничен систем (остар и извиен акцент). Се разбира, печатни грешки се неизбежни во таков случај, но сепак се малубројни и тоа е достоинство за почит. Есејот за Али Паша последователно ги покрива следните теми: кариерата на Али Паша (паша на Делвино во 1784, паша на Трикала во 1786, дервендат-ага во 1787 и до крајот на животот, а паша на Јанина од 1788 до смртта); неговите психички особини и односите со околината; албанската димензија на неговиот пашалак и блискоста со Грците во регионот; дербендаднариството на еден огромен регион, од Берат до Солун и Навпакт, со осигурување на комуникациите, обесхрабрување на противниците и лични имотни продори; стабилизацијата на пашалакот, со некои воени походи во име на султанот, борбата со Сулиотите, походот против Пазваноглу, походот против Крџалиите/Даглии; големината на неговите вооружени сили; четиринаесетте месеци (1802/3) на позицијата румелиски валија, но со седиште во Јанина, а не во Битола; територијалното проширување во Бератскиот пашалак, Делвинскиот пашалак, Западна Македонија, сè до Ламија и северна Евија; феноменот на арматолството и преодот кон Грчкото востание; формирањето на алипашината клиентела од исламски судски и верски службеници, како и од православни верски водачи, со интересниот случај на кратковечната „Митрополија на Јанино-Арта“; критиката на албанските историографски манипулации со ликовите и делата на Махмуд Паша Бушатли (Скадар) и Али Паша Тепеделенли (Јанина); подемот на Али Паша, тргнувајќи од локални бегови во Тепелен, преку тешкотиите во Берат и шансата дадена од Делвино, до утврдувањето на власта во овие два региони, држејќи ги под контрола и стратешки важните Корча и Охрид (преку зетот за внука од сестрата Шахниса, прочуениот Џелаледин-беј); морскиот

брег во неговиот домен, преку кој дошол во допир со интересите на Венеција, Франција, Русија и Англија, како последователни господари на јонските острови и воопшто; деталната разработка на односите со европските сили преку јонските острови; опчинетоста со древностите ценети на Запад, со нивната наука и медицина; економската моќ на Али Паша, судбината на легендарното негово богатство, чифлиците негови и на неговите синови, складирањето и продажбата на житарки, трговската и воена флота, како и претворањето од османлиски паша во реално самостоен владетел; допирот на Али Паша со грчкото просветителство во Јанина, историјата на овој град и епирската моќна дијаспора, западните прогресивни струи и отпорот на традиционалистите, пашата меѓу научните достигнувања и суеверието; давењето на кира Фросини и други наводно неморални жени во Јанинското Езеро.

Вториот дел од уводот се однесува на архивската обработка и подготовката за издавање, но го содржи и патот на овој мал дел од архивот на Али Паша, почнувајќи од Јанина, преку Константинопол до Атина. Се разбира, приредувачите морале да направат некои компромиси, но можеби не и да се одлучат за ваков тип на издание и за опширни уводни белешки пред секој документ, наместо обични регести. Но очигледно сакале да бидат оригинални и авангардни, што е достоинство за почит, иако не и пример што нивни колеги би морале да го следат. Следат три додатоци: бескорисен реферат за грчката писменост во Епир подготвен од главниот приредувач и изложен на научен собир, биографија на Јоанис Хоџис и биографија на Дамианос Кирјазис. Библиографијата не е исцрпна, поскоро одбрана, иако голема. Глосарот на турски зборови бил неопходен за приредувачите уште од почетокот на работата на ова издание, но е исклучително корисен и за читателите по објавувањето. Исто така и неколкуте показатели: на лица (латиница и алфавет), додаток со оние спомнати во еден каталог на османлиски функционери вклучени во годишна распределба на функции, потоа на места, на термини, функции, занимања и нешта. На самиот крај на четвртиот том се поместени конкорданс меѓу броевите на прием и оние во ова издание, и поправки на претходните три тома.

Документите во ова издание се хронолошки подредени, а на крајот на третиот том во посебна целина се дадени и оние за кои не можело да се воспостави убедлива хронологија, иако за некои се предлага прилично веројатна. По бројот на документот во средни загради, на левата страна е бројот на листови од кои се состои, димензиите и инвентарниот архивски број, додека на десната се местото и датумот на испраќање. Веднаш потоа следи белешката за видот на документот и содржината, честопати со опширно разработување на отворените прашања, по која се укажува на евентуални поврзани документи. Текстовите се верно и макотрпно предадени, со воспоставување на акцент онаму каде е

потребно. Очигледна е вредноста на овие документи за проучувањето на соодветниот период. Разбирливо, овде би се задржал на оние што се поврзани со нашиот крај, а, се разбира, говорат и за остатокот од архивот.

Арзухалите (молби) бр. 30 и 31 сведочат за клучната улога што Али Паша некогаш ја играл и во црковните спорови. Со првиот, митрополитот на Ефес понизно и благодарно го известува дека бил надминат спорот меѓу поранешниот пелагониски митрополит Мелетиј и тековниот Нектариј, преку заложбите на вселенскиот патријарх и неговите. Со вториот, самиот Нектариј му се заблагодарува на Али Паша што не ги прифатил поплаките на Мелетиј, така овозможувајќи му нему да се врати во Битола (Πιτόλια) од засолништето во Цариград, за што било потребно уште јанинскиот паша (1797) да го извести битолскиот војвода Ахмед Ага. Документот бр. 40 го спомнува прилепско Мориово како засолниште на арамии. Еден веројатно од јанинско потекло кадија во Прилеп се наведува покрај моќниот прилепски Јахја-беј во писмото бр. 92, како и еден дервиш од Битола. Наредниот арзухал е исто испратен од Прилеп, од страна на Селфо, веројатно син на Мече Боно, и сведочи дека Али Паша бил румелиски валија во 1801. Бујурулдијата бр. 95 е барање за покривање трошоци од страна на ајанот на Преспа, Сулејман-беј, од приходите на Али Паша, а уште повеќе средства се бараат со писмото бр. 98. Арзухалот бр. 115 сведочи за претензиите на Исуф-беј од Дебар кон Охрид, а бр. 126, од 1802, за оние на Али Паша. Неговото влијание во Прилеп е очигледно и од арзухалот бр. 133. Кадијата на Охрид, Мехмед-ефенди, како доверлив човек на Али Паша, му пишува од Охрид на тежок грчки јазик за локалните антагонизми меѓу албанските паши и бегови (бр. 137). Мошне интересно е пријателското писмо бр. 147 испратено во Јанина од Џелаледин-беј од Охрид. Познатиот заштитник на Власите, Черчиз-беј, му пишува на Али Паша веројатно од веќе пред триесет години разрушеното Москополе, барајќи уште луѓе за да штити уште некои опарски села (бр. 154). Широката употреба на терминот „чифлик“ се гледа и во сметките за правата на Али Паша во Пателе, Сорович, Петерско и Невеска, што е последен документ за 1802. За службена посета на Вели Паша, синот на Али Паша, на Битола се чини дека сведочи арзухалот бр. 187 од 1803. Потоа следат договори со Али Паша на неколку лерински села, а околу нивните даночни обврски: Горничово, Петерско, Сорович, Чеган и Пателе (бр. 192-196). Мече Боно повторно му се обраќа на Али Паша од Прилеп на грчки јазик и со многу турцизми во 1807 (бр. 345), за повеќе прашања, вклучително и за неговиот повик да дојдат во Прилеп мориовските коџабашии за да се направат некои сметки, што и се случило според следниот арзухал (бр. 346), во присуство и на Турци и на рајатини, но не е јасно за што. Тука приредувачите не го препознале Кичево во „Кирчова“ и заскитале барајќи во Бугарија. Војводата на Прилеп

Ахмед-беј бил тогаш во Јанина, од непознати причини. Док. бр. 376 е расчистување на сметките на повеќе села, меѓу кои и веќе спомнатите лерински. Мече Боно пак се јавува од Прилеп во 1808, кога трупите на Али Паша упатени кон фронтот на руско-турската војна логорувале токму таму. Ги собрал асприте од Мориово и бара појачувања (бр. 394). Во док. бр. 395 и 396 станува збор за воденско Пожарско, за кое се знае дека некое време било чифлик на Али Паша.

Арзухалот бр. 451 од 1809 во вториот том е од Мече Боно, кој на Али Паша му соопштува за градбата на конакот и на сидот на касабата Прилеп, за првенци од некои села (не е јасно дали се прилепски) што му ги пратил, потоа бара трупи заради несоодветноста на месните, а и повикува да се овозможи организацијата на познатиот Прилепски панаѓур, со тоа недвосмислено укажувајќи на влијанието на Али Паша во оддалечениот Прилеп, иако не можел да се заобиколи кајмакот. Истиот, во 1812 во Битола, е адресат на писмо од негов син од Прилеп (бр. 596), кое заедно со некои дополнителни информации од Битола веднаш го препраќа на Али Паша (бр. 597). Според док. бр. 674, дел од артилеријата на Али Паша во 1813, веројатно во Превеза, бил топчијата Јован Перлепели. Док. бр. 947 е бујурулдија на Вели Паша, каде станува збор за некои мајстори Битолчани ангажирани барем во регионот на Лариса.

Третиот том го донесува док. бр. 1095 од 1818 во врска со жалба на Дебрани, „Турци и Ромеи“, до султанот и потребата Али Паша да се погрижи за мирот и редот во нивниот крај. Али Паша испратил свој човек во Радовиш (најверојатно) за да го пресретне и поздравува новиот румелиски валија Селим Паша, додека овој се движел кон седиштето Битола, како што сведочи док. бр. 1113.

Дека пашата се спремал за одбрана во 1820 сведочи арзухалот од битолчанецот Ахмед, кој разговарал со протераниот од Константинопол Елмаз-беј (Мече) на патот кон Јанина (док. бр. 1288). Според док. бр. 1310, новиот битолски валија веќе имал испратено абер во Битола да се соберат нему потчинетите големци. Пак за некои интереси на Али Паша во Прилеп и за Мориовци повикани во врска со тоа станува збор во док. бр. 1330, без хронологија, но можеби неоправдано, со оглед на преседаните. До гроба верниот Џелаледин-беј од Охрид му пишува на Али Паша на лош грчки во арзухал без хронологија (бр. 1335). Рушан, автор на арзухал до Али Паша, веројатно од периодот на валиството, изгледа е битолски ајан, задолжен и околу испраќањето на некои заложнички муслимански семејства од Битола за Јанина (бр. 1436). Уште два документи од Битола се веројатно од истиот период (бр. 1458 и 1466).

Од дополнителниот том бр. 5 би издвоил само два документи. Необичен податок дава док. бр. 1506, име-

но дека во 1804 паша на Охрид бил Вељудин (Вели), синот на Али Паша. Во писмо од таткото до истиот син од 1816 станува збор за сомнителното однесување на прилепскиот војвода кое требало да се провери.

Се разбира, може да се очекува пронаоѓањето и издавањето на дополнителен материјал од архивот на Али Паша, но тоа не го спречува ползувањето на веќе

достапниот. За жал, материјал од слична вредност со кој одамна располага државниот архив во Скопје останува необработен и неиздаден. За таква негрижа нема оправдување, а архивите се бездруго лице на секоја држава и нација.

Јовица Гроздановски